

Inntektsfordeling
En kort innføring i analyse

Hilde Bojer

6. august 2007

Innhold

1	Innledning	3
2	Funksjonell inntektsfordeling	5
3	Om inntekt	7
3.1	Inntekt for personer	7
3.2	Husholdningsinntekt	10
3.3	Livsinntekt	11
3.4	Full inntekt og utvidet inntekt	13
4	Lorenzkurver og ulikhetsmål	16
4.1	Noen begrep	16
4.2	Lorenzkurver og Lorenz-dominans	16
4.3	Ulikhetsmål	18
4.4	Forskjellige ulikhetsmål	21
4.5	Ulikhetsmål er ordinale	23
4.6	Analyseenhet og inntektsbegrep	24
5	Fattigdom	25
6	Personlig inntektsfordeling i Norge og utvalgte OECD land: noen tall.	28
7	Teorier om rettferdig fordeling	31
8	Videre lesning	37
9	Referanser	38

Forord til annen utgave

Dette heftet tar sikte på å gi studenter i samfunnsøkonomi (og kanskje andre samfunnsfag også?) en innføring i begrep og metoder i analyse av inntektsfordeling. Det er ikke hensikten at alt stoffet skal læres. Jeg har lagt vekt på å få med sammenhenger og bakgrunn for metodene og dessuten håper jeg at noen studenter kan ha glede av heftet også etter at de er ferdige. Stoffet er ikke dekket i standard lærebøker, og det er heller ikke mange videregående fremstillinger å velge blant.

Det er gjort en del endringer fra den første utgaven av 2000. To nye avsnitt er kommet til: et om fattigdom og et om fordelingsrettferdighet. Avsnittet om videre lesning er oppdatert. Talleksemlene er bare delvis oppdatert. Inntektsfordelingen endres ganske langsomt, så strukturen i 1996 er gyldig i noen år til.

Jeg skylder kollegene Kari Eika og Tone Ognedal stor takk for å ha satt meg i gang med prosjektet. Begge har dessuten lest utkast til teksten og gitt nyttige kommentarer. Cathrine Hagem har gitt nyttige kommentarer til 2 utgave. Trude Heber har lagd figurene 1 og 4, Stian Holter har hjulpet med å tegne de andre figurene. Takk til dem alle.

Når ikke annen kilde er oppgitt, er alle tall i eksempler, tabeller og figurer beregnet ved hjelp av data fra Statistisk sentralbyrås Inntekts- og formuesundersøkelser. Dem har jeg fått tilgang til gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, og jeg vil gjerne takke den vennlige og effektive staben der for hjelpen. En helt særskilt varm takk går til Jon Epland i Statistisk sentralbyrås seksjon for inntektsstatistikk. Han har svart på talløse spørsmål, alltid like tålmodig og hjelpsom.

Verken Statistisk sentralbyrå eller Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste har noe ansvar for måten jeg har brukt data på.

Blindern, november 2000 og desember 2003

Hilde Bojer

I nettutgaven av 2007 har jeg oppdatert noen av tallene i kapittel 6.

Hilde Bojer
Juli 2007

1 Innledning

Dvergparaden kaller den nederlandske økonomen Jan Pen¹ sin berømte beskrivelse av den personlige inntektsfordeling. Vi tenker oss at alle norske voksne kvinner og menn går i tog forbi Stortinget. Ved hjelp av passende trolldomskunst er hver av dem skrumpet sammen eller strukket ut til høyden er proporsjonal med inntekten. Den gjennomsnittlige mannlige industriarbeider beholder sin normalhøyde på 1,85 m. De marsjerende er ordnet etter høyden med de minste først.

Siden de er så mange, bruker toget 10 timer på å passere Stortinget, la oss si fra klokka 8 om morgenen til klokka 18 om ettermiddagen.

Du står øverst på Løvebakken og ser toget gå forbi. De første du ser er som ventet ganske små; så små at du knapt ser dem. Men deretter fortsetter det å komme småkryp gående, time etter time. Klokka 9 passerer en dame på 15 cm, klokka 10 en på 46 cm. Nå prøver du kanskje å se nedover Karl Johans gate, om ikke noen med normal høyde nærmer seg. Men nei: gata er full av dverger i rekke så langt du kan se. Ikke før klokka 1230 kommer en deltaker som måler 1 m. Klokka 13 er det gått 5 timer, halve toget er passert, og de marsjerende er vokst til snau 1,20 m. Først litt over klokka 15 kommer den gjennomsnittlige mannlige industriarbeider med sine 1,85 m. Da er mer enn 2/3 av paraden allerede forbi.

Etter klokka 13 begynner folk i det vi tror er vanlig, heltids lønnsarbeid å komme, og det blir flere menn å se. Men gjennomsnittsinntekten for lønnstakere i heltidsarbeid kommer ikke før klokka 1530. Nå begynner det å bli langt mellom kvinnene. 90% av dem har allerede passert, og vi ser tre menn for hver kvinne i denne delen av toget.

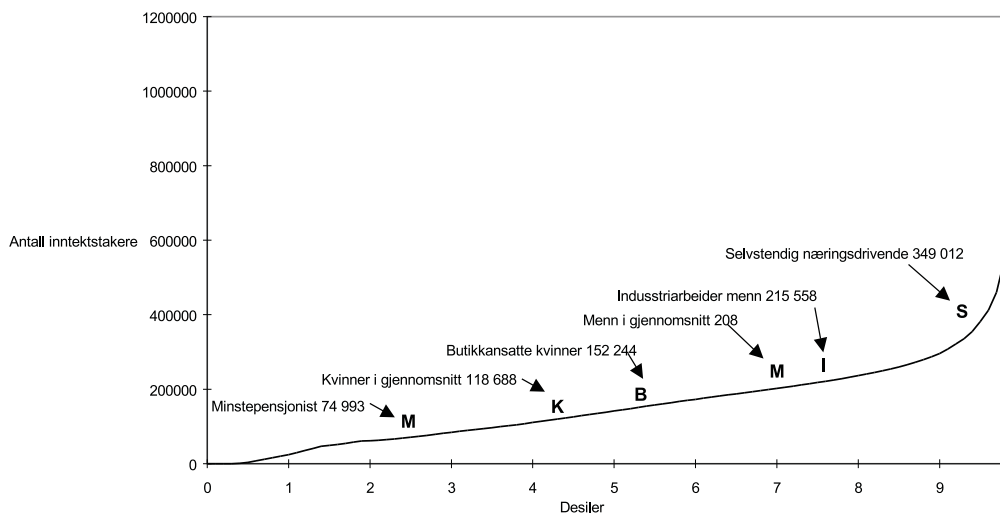
Klokka 16 er folk blitt over 2 m høye. De som kommer nå, tror alle de tjener som gjennomsnittet eller litt mindre. Etter klokka 17 kommer det kjemper på 3 m og mer. Helt til slutt kommer en håndfull som tjener millioner; de rager over Holmenkollåsen.

Figur 1 viser profilen til dvergparaden i 1994. De aller høyeste inntektene er ikke med: det ville ikke vært plass på arket.

Hvem er alle disse dvergene? Hva lever de av? Hvorfor har de så liten inntekt?

Noen av dvergene er skattesnytere. De bare later som de er små. Andre har lav skattepliktig inntekt av lovlige skattetekniske grunner; de kan for eksempel ha bodd i utlandet en tid. Men disse er i mindretall. Det overveldende flertall av dvergene har faktisk en meget liten årlig inntekt. De er studenter, deltidsarbeidende, pensjonister. (En enslig minstepensjonist måler 58 cm.)

¹Pen (1971)

Figur 1: Dvergparaden 1994

Det er mange unge blant dem og mange gamle. Men først og fremst er de kvinner. I dette toget er regelen gjennomført: damene først. Fram til klokka 11 ser vi to kvinner for hver mann som går forbi.

Figur 9 og tabell 7 i avsnitt 6 viser litt nærmere hvem som kommer hvor i dvergparaden, og hvor inntekten til deltakerne kommer fra.

Vi vet ikke nøyaktig hvor mange av dvergene som virkelig har dårlig råd. Sammenhengen mellom levestandard og egen inntekt et bestemt år er langt fra enkel. Noen har lav egen inntekt, men bor sammen med, og i inntektsfellesskap med, en mann eller far som tjener godt. Omvendt kan enkelte med høy inntekt ha mange å forsørge, og derfor lite til overs til seg selv. Noen har lav inntekt mens de studerer, men regner med å ta det igjen ved at utdanningen skal gi høyere inntekt siden. Andre har høy inntekt, men stor studiegjeld som de betaler renter og avdrag på.

Men vi vet litt om *hvorfor* dvergene er så små. Det er fordi de enten ikke er yrkesaktive (studenter, pensjonister) eller de arbeider deltid. Når det er så mange små kvinner, er det ikke bare fordi kvinner som regel har lavere lønn enn menn, men i hovedsak fordi så mange kvinner arbeider deltid. I Norge er et voksent menneske ikke fattig hvis hun eller han arbeider heltid og ikke har barn å forsørge. Slik er det ikke i land med store lønnsforskjeller, som for eksempel USA.

Det er altså forskjell på likhet i lønn og likhet i inntekt hvis folk har ulik yrkesdeltaking og ulik arbeidstid. Lik timelønn for alle gir ulik årsinntekt hvis

det er forskjell i arbeidstid, ulik livsinntekt hvis noen har lenger utdanning enn andre. Og likhet i årsinntekt gir ikke likhet i levestandard hvis noen har flere barn å forsørge enn andre.

Disse begrepene, årsinntekt, livsinntekt, husholdningsinntekt blir nærmere drøftet, sammen med andre inntektsbegrep, i avsnitt 3. Der håper jeg å få fram at det eneste ene, riktige inntektsbegrepet ikke eksisterer. Hva vi skal analysere, og hvordan, avhenger av problemstillingen, av hvilke spørsmål vi ønsker svar på.

Vi skjelner mellom den *funksjonelle* og den *personlige* inntektsfordeling. Den funksjonelle inntektsfordeling er emnet i avsnitt 2. Den er fordeling av inntekt mellom deltakerne i produksjonen etter hvilken produksjonsfaktor de eier: arbeidskraft, kapital eller naturressurser, og er fordeling mellom grupper, ikke personer. Resten av heftet dreier seg om den personlige inntektsfordeling som er inntektens fordeling på personer og/eller private husholdninger.

I avsnitt 4 omtales noen metoder i analyse av inntektsfordelinger. Fordelingen av inntekt kan beskrives ved vanlige statistiske observatorer som gjennomsnitt og varians. Men gjennom tidene har interesserte forskere også utviklet spesielle observatorer for å beskrive graden av likhet eller ulikhet i fordelingen av inntekt. Disse kalles ulikhetsmål. Interessen for å måle ulikhet i fordeling av inntekt skyldes selvfølgelig at det står politisk strid om hvordan fordelingen av inntekt skal være, og spesielt om graden av omfordeling eller utjamning av inntekter. Jeg omtaler noen viktige teorier for hva som er rettferdig økonomisk fordeling i avsnitt 7. Omtalen er meget snau, en liten smakebit som kanskje gir noen lesere lyst til å gå videre i den litteraturen jeg viser til.

I avsnitt 7 hevder jeg at praktisk talt alle som mener noe om rettferdig fordeling, også mener at rettferdighet innebærer likhet i en eller annen forstand. Derfor kan et mål for avvik fra likhet være av interesse for flere forskjellige politiske oppfatninger, men det er ikke gitt at det nettopp er fordelingen av inntekt som er det mest, enn si det eneste, interessante. Metodene i avsnitt 5 er likevel verd å kunne, for de kan brukes til å analysere fordelingen av en hvilken som helst størrelse av interesse så sant den kan uttrykkes i et tall. Men tradisjonelt er det fordelingen av inntekt striden står om, og de fleste empiriske analyser av økonomisk fordeling beskriver inntekt. Derfor har jeg kalt dette heftet inntektsfordeling, samtidig som jeg, som nevnt ovenfor, prøver å få fram at inntekt er et flertydig begrep.

2 Funksjonell inntektsfordeling

Realøkonomisk er det produksjonen i et land som skaper landets inntekt. Produksjon skapes av produksjonsfaktorene arbeid, realkapital og naturres-

surser. *Faktorinntekt* kaller vi den inntekten som er godtgjørelse for innsats av produksjonsfaktorene. I teorien skal faktorinntekten deles inn i lønnsinntekt til eierne av arbeidskraft, profitt til eierne av realkapital og jordleie eller ressursrente til eierne av jord og andre ressurser.² I praksis er det ikke mulig å beregne ressursrente og profitt i rendyrket form. Faktorinntekt beregnes som bruttoproduktet korrigert for kapitalslit og indirekte skatter og deles inn i lønnskostnader og driftsresultat.³ Den kan beregnes for hver enkelt næring og for økonomien som helhet. Lønnskostnadene er bedriftenes utgifter til kjøp av arbeidskraft, og er lik lønn utbetalt til arbeiderne pluss arbeidsgiveravgift til folketrygden og andre indirekte, såkalte sosiale kostnader. Driftsresultatet blir beregnet residualt, lik faktorinntekt minus lønnskostnader. Derfor inneholder det både ressursrente, profitt og belønning for arbeidsinnsats til personlig næringsdrivende som arbeider i sin egen bedrift.

Driftsresultatet er den mest usikre størrelsen i nasjonalregnskapet. Blant annet er det sterkt avhengig av hvordan Statistisk sentralbyrå beregner kapitalslitet, som er en uobserverbar størrelse.

Lønnsandelen er lønnskostnadene i prosent av faktorinntekten. Langtidstendensen i Norge som i andre industrialiserte land er at lønnsandelen øker i økonomien som helhet. I 1930 var lønnsandelen ca 47 prosent, i 1970 var den 72 prosent.⁴ Denne tendensen skyldes flere forhold. For det første henger den sammen med økende sysselsetting i den offentlige sektor, hvor driftsresultatet per definisjon er lik null. For det andre henger den sammen med at en stigende del av de yrkesaktive er blitt lønnstakere i stedet for personlig næringsdrivende. Dels er sysselsettingen gått sterkt ned i jordbruk og fiske, hvor flertallet av de yrkesaktive var og er selvstendige. Dels har bedriftene i andre næringer mer og mer gått over fra å være personlig eid til å bli aksjeselskaper.

Imidlertid har oljen gjort Norge til en avviker. Hos oss *sank* lønnsandelen i slutten av 1970-årene da vi ble en oljenasjon. Dette skyldes at lønnsandelen i oljeutvinning ikke er mer enn ca 12 prosent. I 1990-årene lå lønnsandelen for Norge mellom 65 prosent og 70 prosent. Den fluktuerer fra år til år i takt med endringer i prisen på olje og gass, og med utvinningen i Nordsjøen.

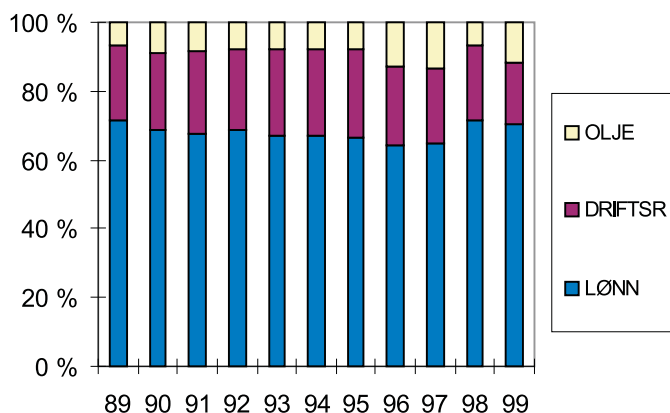
Lønnsandelen i industrien på fastlandet har vært rimelig stabil i årene fra 1970 til 2000, rundt 80 prosent.

Figur 2 viser faktorinntekten delt inn i lønnskostnader, driftsresultat i

²For litt historisk bakgrunn for begrepene, se Bojer (2004).

³Nasjonalregnskapet i Norge inneholder ikke lenger egne tall for faktorinntekten, bare for driftsresultat og lønnskostnader hver for seg.

⁴Jeg skylder Statistisk sentralbyrå å gjøre klart at tallene for 1930 og 1970 ikke er helt sammenliknbare fordi standarden for nasjonalregnskap har vært revidert flere ganger i perioden.

Figur 2: Funksjonell inntektsfordeling i Norge 1989–1999.

Kilde: Nasjonalregnskapet

oljeutvinning og driftsresultat i andre næringer i perioden 1989 til 1990.

Petroleumsrenten (oljerenten) er Norges belønning for å eie deler av Nord-sjøsokkelen. Den er definert som driftsresultat i petroleumsvirksomhet fratrukket en beregnet normalavkastning (7 prosent) på investert kapital.

3 Om inntekt

3.1 Inntekt for personer

I analysen av personlige inntekter brukes til dels de samme begrep som i nasjonalregnskapet. I prinsippet bygger de på samme definisjon, men det kan være store forskjeller i de detaljerte definisjonene. Begrepet *driftsresultat* brukes bare i nasjonalregnskapet.

Når det dreier seg om personlige inntekter deles faktorinntekten inn i lønnsinntekt, næringsinntekt og kapitalinntekt. En person kan også motta inntekt uten å delta i produksjonen, for eksempel alderspensjon eller barnetrygd; slike inntekter kalles overføringer.

Lønnsinntekt (arbeidsinntekt) er den betaling en ansatt i et arbeidsforhold får for sitt arbeid. Vi skjeller mellom på den ene side lønn eller lønnsatts, som er betaling per time, uke, måned eller år, og på den annen side lønnsinntekt, som er lik lønn ganger arbeidstid. To personer som har samme lønn per time, kan ha forskjellig lønnsinntekt, nemlig hvis de har forskjellig arbeidstid. Etter hvert som deltidsarbeid er blitt stadig mer vanlig, er ulikheter i arbeidstid blitt en viktig årsak til ulikheter i årlig lønnsinntekt.

Lønnsinntekt er den største inntektsposten for personer.

Kapitalinntekt er avkastning på kapital; eksempler er renter på bankinnskudd og utbytte av aksjer. Utgift til renter på lån er negativ kapitalinntekt. Som kapitalinntekt regnes også beregnet inntekt av å eie egen bolig.

Næringsinntekt er inntekt som stammer fra virksomhet som selvstendig næringsdrivende. Den er en blanding av arbeidsinntekt og kapitalinntekt uten at det er teknisk mulig å skjelne de to elementene fra hverandre.

Overføringer er inntekt som ikke skyldes deltakelse i produksjonen samme år som en mottar inntekten. De viktigste overføringene til personer er ytelser fra folketrygden: alderspensjon og uførepensjon. Overføringer er den nest største inntektsposten for personer. Mange overføringer bygger på rettigheter vedkommende har tjent opp som yrkesaktiv. Eksempler er alderspensjon og uførepensjon fra folketrygden, og arbeidsløshetsstrygd. Derfor er deltaking i yrkeslivet en enda viktigere kilde til inntekt enn størrelsen på lønnsinntektene isolert sett tyder på.

Samlet inntekt er lik summen av lønnsinntekt, kapitalinntekt, næringsinntekt og overføringer.

Disponibel inntekt, eller inntekt etter skatt, er lik samlet inntekt fratrukket direkte skatter.

Andre inntektsbegrep som nyttes i analyser av personlig inntektsfordeling er *yrkesinntekt*, som er lik lønnsinntekt pluss næringsinntekt, og faktorinntekt. I denne sammenhengen er faktorinntekt yrkesinntekt pluss kapitalinntekt.

I praksis er det ikke alltid klare grenser mellom disse forskjellige typene inntekt. For eksempel er det ikke innlysende om sykepengene skal regnes som lønnsinntekt eller overføring.

De fleste personer som har inntekt, har inntekt av flere slag samtidig. For eksempel kan en lønnstaker ha kapitalinntekt (renter av bankinnskudd, inntekt fra egen bolig) og overføringer (barnetrygd, bostøtte) i tillegg til lønnsinntekten. Derfor er det ingen enkel sammenheng mellom den funksjonelle inntektsfordelingen og den personlige.

Inntektsregnskapet for personer 18 år og eldre er vist i tabell 1.

Den vanlige definisjonen av inntekt i økonomisk litteratur går tilbake til den engelske økonomen John Hicks, og sier at inntekt er det største forbruk man kan tillate seg i en periode uten å tære på formuen.⁵ Denne definisjonen skal gjelde personer, foretak og et land som helhet (nasjonalinntekten). Den innebærer at verdien av naturalytelser og av forbruk fra egen produksjon skal legges til inntekt i kontanter for å finne verdien av samlet inntekt.

Inntekt definert på denne måten er ikke det samme som skattbar inntekt.

⁵Se også Rødseth 1998.

Tabell 1: Inntektsregnskap for personer 1996

Inntektstype	Prosent		
	Alle	Menn	Kvinner
Lønnsinntekt	65	67	61
+ Næringsinntekt	7	10	3
+ Kapitalinntekt*	6	7	5
+ Overføringer	22	16	31
= Samlet inntekt	100	100	100
– Direkte skatt	26	28	22
= Inntekt etter skatt	74	72	78

*før fradrag av renter på gjeld

Personer 18 år og eldre

Definisjonen av skattbar inntekt er bestemt av skatteregler som har mange andre formål enn teoretisk korrekt måling av inntekt. Et formål med enkelte skatteregler er for eksempel å oppmuntre til det myndighetene betrakter som riktig atferd; det kan være sparing eller bosetting i Finnmark. Mange synes det er urimelig at de skal betale skatt av en beregnet inntekt av å bo i egen bolig. Derom kan meningene være delte. Det er imidlertid ingen tvil om at det å bo i egen bolig er en form for forbruk, og derfor inntekt etter definisjonen ovenfor.

Den teoretiske definisjonen av inntekt innebærer at en person som har et forbruk uten å tære på eventuell formue, dermed automatisk også har en inntekt. Forbruket til små barn som får mat, klær og bolig av sine foreldre, er da i prinsippet inntekten til disse barna. Denne implikasjonen av Hicks definisjon av inntekt kan virke en smule urimelig, og tyder på at det ikke alltid er formålstjenlig å definere inntekt for personer på samme måten som vi definerer nasjonalinntekten.

I dagligspråket er vel inntekt gjerne om lag det samme som kontant inntekt: vi tjener penger. Det er flere sider av det å ha en inntekt i denne forstand enn det forbruket inntekten gir rom for i en periode. For det første: kontanter kan vi bruke til hva vi vil, noe alle ungdommer vet når de ønsker seg penger i stedet for gaver til konfirmasjonen. Denne siden av inntekten kunne vi kalle *råderett*.

For det andre er enkelte former for inntekter knyttet til *rettigheter*, lovfestet eller avtalevestet: den enkelte vet hva hun har krav på, og slipper å be. Forskjellen mellom å være tigger og å være lønnsarbeider ligger i mer enn størrelsen på forbruket. Disse to sidene av inntekt, råderett og rettighet, har vært en drivkraft bak økingen i gifte kvinners deltaking i lønnet arbeid siden

midten av 1960-årene.⁶

For det tredje: en viktig side ved inntekt er *sikkerheten*. Det er forskjell på lønnsinntekt i fast stilling og en gevinst i Lotto. Graden av sikkerhet varierer også ellers mellom ulike former for inntekt, og er en annen for alderspensjon fra Folketrygden enn for kursgevinst for aksjer.

For det fjerde: til en yrkesinntekt er det vanligvis knyttet sosiale rettigheter som rett til alderspensjon, sykepenger, fødselspenger og arbeidsløshetstrygd. Slike rettigheter følger ikke med overføringer, kapitalinntekter – eller privat forsørgelse. Denne siden av inntekten kan vi kalle *forsikring*.

Det er vanskelig å tenke seg en enkelt definisjon av inntekt som samtidig fanger inn alle de fem sidene av den: forbruksmulighet, råderett, rettighet, sikkerhet og forsikring. Derfor er det ikke nok å kjenne fordelingen av samlet inntekt i en befolkning. Det er også nødvendig å få fram hvem som mottar hva slags inntekt.

3.2 Husholdningsinntekt

Inntekt tjenes opp av enkeltpersoner, men blir brukt i private husholdninger. I en husholdning eller familie med flere medlemmer vil de i større eller mindre grad dele inntekten sin seg i mellom og bruke den i fellesskap. Derfor er det vanlig i analyser av personlig inntektsfordeling å beregne husholdningsinntekten som summen av inntektene til alle medlemmene av en husholdning. Siden en inntekt på for eksempel 220 000 kroner gir rom for et større forbruk for en enslig enn for en husholdning med to voksne og to barn, må en så korrigere for husholdningens størrelse for å få et inntektsbegrep som viser mulighetene for forbruk.

Vanligvis korrigerer man imidlertid ikke ved å beregne inntekt per husholdningsmedlem. Når folk bor sammen, vil det være fellesgoder som gir forbruk til mer enn en person: kjøkken, bad, vaskemaskin mv. Derfor regnes ofte størrelsen på en husholdning ut etter en såkalt *ekvivalensskala* hvor husholdningsmedlem nr 1 har vekt lik 1, mens de øvrige teller mindre enn 1 hver. Norsk inntektsstatistikk bruker to forskjellige ekvivalensskalaer. Den ene kalles OECD skalaen. Der er den første voksne person lik 1, voksen nummer to og utover teller 0,7 mens hvert barn teller 0,5. Den andre skalaen beregner størrelsen til en husholdning som kvadratroten av antall personer, uten å skjelne mellom barn og voksne.

Husholdningens inntekt korrigert for størrelsen på denne måten kalles også inntekt per *forbruksenhet*. En husholdning bestående av to voksne og to barn og med inntekt lik 220 000 kroner har inntekt per forbruksenhet

⁶Anbefalt lesning: Et Dukkehjem av Henrik Ibsen

lik 100 000 kroner målt med OECD skalaen og lik 110 000 kroner målt ved kvadratrotskalaen.

Begrepet husholdningsinntekt per forbruksenhet tilordner hvert medlem av husholdningen den samme inntekten. Derfor gir det bare mening under forutsetning av at medlemmene av husholdningen deler likt på inntekt og forbruk. Denne forutsetningen er ikke nødvendigvis oppfylt. Normer for fordeling mellom foreldre og barn, mellom sønner og døtre⁷ og mellom mann og kone skifter fra land til land og fra kultur til kultur. For eksempel viser undersøkelser fra den tredje verden at kvinnene spiser sist og får minst mat i kulturer hvor kvinner har lav status.

I den rike del av verden er det normalt nok mat til alle i familien, men fordelingen av andre goder kan være skjev. Når mye av forbruket er fellesgoder, kan det være forskjeller i hvem som bestemmer over både kjøp og bruk av dem. (Hvor skapet skal stå.) For eksempel kan det være uenighet om hvem som skal bruke bilen og om hva slags bolig familien skal ha. Det finnes ikke mange undersøkelser av den interne fordeling i husholdninger i vår del av verden, men de som har vært utført, tyder på at lik fordeling ikke uten videre er det normale. Antakelig spiller det en rolle hvem som tjener hvor stor del av husholdningsinntekten. En undersøkelse i England har vist at etterspørselen etter barnetøy steg etter at man gikk over til å utbetale barnetrygden direkte til moren.⁸

3.3 Livsinntekt

I det foregående har jeg tatt som gitt at inntekt er lik inntekt per år, årsinntekt. Det er da også fordelingen av årsinntekt som oftest blir analysert, om ikke annet fordi den er det lettest å finne opplysninger om. Imidlertid kan det være av interesse å studere inntekten i både kortere og lengre perioder enn et år.

Livsinntekten er den størrelsen vi vanligvis er mest interessert i. Livsinntekten er som navnet sier den samlede inntekt mottatt over hele livsløpet, fra fødsel til død.

Årlig inntekt vil normalt variere over livsløpet. Det typiske livsløpet for en mann med normal yrkesdeltaking er lav eller ingen inntekt under skolegang, deretter inntekt som stiger med alderen inntil han går av med pensjon og inntekten faller igjen. Innenfor dette mønsteret vil det være variasjoner som henger sammen med kortere eller lengre skolegang, med ulike pensjonsalder og med avbrudd i yrkeskarrieren på grunn av arbeidsløshet eller sykdom.

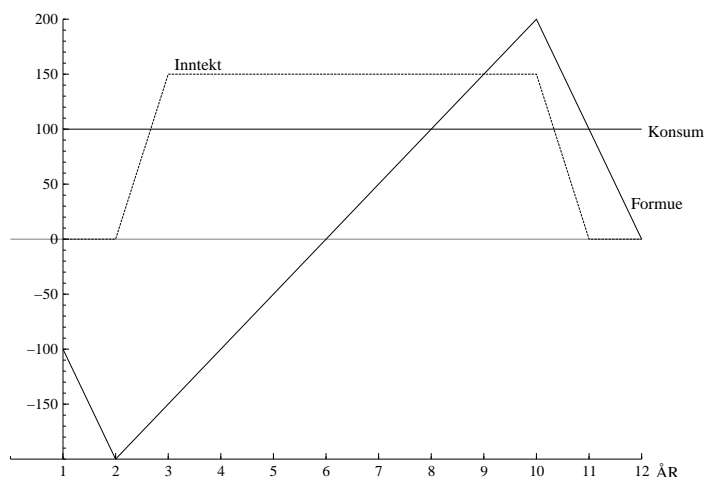
⁷Også på norsk er brorparten det samme som storparten.

⁸Lundberg, Pollak and Wales (1997).

Det typiske mønsteret for kvinner er vanskeligere å gjøre rede for; kvinners yrkesdeltaking og livsløp har vært under sterk forandring de siste 30 årene.

Figur 10 i avsnitt 6 viser årsinntekt etter alder for kvinner og menn i 1996.

Et samfunn hvor alle hadde den samme livsinntekt og det samme livsløp, ville vi betrakte som et samfunn med fullstendig økonomisk likhet. I hver aldersgruppe ville alle ha den samme inntekt. Likevel ville studier av årsinntekten vise ulikheter fordi aldersgruppene ville ha forskjellig inntekt. Hvis folk hadde samme livsinntekt, men ulikt livsløp, vil det også bli ulikheter innen hver aldersgruppe. Når vi analyserer data for årsinntekt, er det et viktig metodeproblem å skille ulikhet i livsinntekt fra ulikhet som henger sammen med livsløp.

Figur 3: Stilisert inntekt og formue etter alder

Figur 3 viser den stiliserte sammenhengen mellom inntekt og formue over livsløpet for en mann og det årlige forbruk inntekten gir ham mulighet til å ha i gjennomsnitt. Sparingen hans er lik inntekt minus forbruk. For å holde forbruket likt gjennom livet, må han låne penger (negativ sparing) mens han er ung. I midten av livet har han positiv sparing. Den går først til å betale ned gjelda, deretter bygger han opp positiv formue. På slutten av livet bruker han av formuen til å spe på alderspensjonen, og har igjen negativ sparing.

Den tid han har gjeld, må han betale renter på den, og rentene minsker den del av inntekten som er disponibel til forbruk. I den siste del av livet har han til gjengjeld renteinntekter av formuen. Rentene gjør at en gitt årsinntekt gir større muligheter for forbruk jo tidligere i livet den kommer. Derfor bereg-

nes livsinntekten (R_L) som summen av årsinntektene (R_t) over hele livet diskontert ned til en bestemt dato:

$$R_L = \sum_t \frac{R_t}{(1+r)^t}$$

hvor r er renten.

Er så livsinntekt det korrekte inntektsbegrepet i analyse av personlig inntektsfordeling?

Det avhenger av problemstilling. Vi kan være opptatt av hvilke muligheter et menneske alt i alt har hatt gjennom livet. Da er det gode grunner til å legge livsinntekt til grunn. Livsinntekt tar hensyn til at ballettdansere må gå av for aldersgrensen når de er 40 år, og at tennismillionærene har et enda kortere yrkesliv. Livsinntekten tar hensyn til at folk bevisst velger forskjellig fordeling av inntekten over livsløpet. Men det kan være en mager trøst for en som er blitt ufør at han tjente bra før han mistet arbeidet. Så lenge planleggingen av livsløpet for de fleste av oss ikke er fullkommen, er fordelingen av årsinntekter av interesse i seg selv. For folk som har lite å rutte med kan selv årsinntekten være misvisende, fordi det byr på store problemer hvis inntekten faller bort i en måned, ja i en uke.

Forløpet i figur 3 bygger på at vår tenkte mann står overfor det vi økonomer kaller et perfekt kapitalmarked, det vil si han kan låne så mye han vil når han vil uten sikkerhet til gjeldende rente. Som alle studenter vet, finnes ikke noe slikt perfekt marked. Lån fra Lånekassen er rasjonert, vil du ha større lån kreves det sikkerhet, og inntekt i årene som kommer er normalt ikke sikkerhet god nok hvis en ikke har bolig eller fast eiendom. På den annen side er figur 3 også urealistisk fordi det normale vil være at vi ønsker større forbruk enn gjennomsnittlig livsinntekt når vi stifter familie og kjøper bolig. I denne delen av livet kommer utgifter til å forsørge barn på toppen av tvungen sparing i form av avdrag og renter på både studielån og boliglån samtidig. Dessuten kommer toppinntektene for de fleste noe seinere i livet enn i etableringsfasen. Derfor kan selv folk med rommelig livsinntekt ha det trangt med både tid og penger i den tid de har små barn: de opplever livsfaseskvisen, som enkelte sier. Dette er en av grunnene til at det offentlige gir overføringer til barnefamilier.

3.4 Full inntekt og utvidet inntekt

Tid er penger og fritid er en form for forbruk. Begrepet *full inntekt* (engelsk: full income) ble i sin tid innført av Gary Becker for å kunne analysere inntekt, forbruk og tidsbruk i sammenheng. Utledningen hans av begrepet bygger på den forutsetning at folk fritt kan velge hvor lenge de vil ha lønnet arbeid. Den

eneste restriksjonen er at døgnet ikke har mer enn 24 timer. Den tiden du ikke har lønnet arbeid kan du enten ha fri, eller du kan produsere forbruksgoder selv i stedet for å kjøpe dem i butikken.

La nå C være forbruket av markedsgoder målt i kroner, og la oss for enkelhets skyld se bort fra sparing. Lønnsinntekten er lik lønn (w) ganger arbeidstid (L). Foruten gjennom lønnsinntekt kan vi finansiere forbruket av markedsgoder gjennom de arbeidsfrie inntektene kapitalinntekt og overføringer, tilsammen lik I kroner, slik at kontantinntekten er lik $wL + I$. Den tida vi alt i alt har til disposisjon kan vi bruke til lønnet arbeid (L), hjemmeproduksjon (H) eller fritid (F). Tilsammen står vi da overfor to budsjettbetingelser, en i penger og en i tid:

$$C = wL + I$$

$$T = L + H + F$$

De to likningene over kan slås sammen til en som gir den samlede rammen for hva vi har å rutte med av tid og penger:⁹

$$FI = I + wT = C + wH + wF$$

Her står FI for full inntekt (full income).

Jeg kjenner ikke til noen empirisk analyse av fordelingen av full inntekt. Det ville være vanskelig å finne data. Det er nødvendig å kjenne både lønnsats og arbeidsfri inntekt for hver person, og slike opplysninger finnes normalt ikke i inntektsstatistikken. En teoretisk invending mot slike analyser kunne dessuten være at de fleste ikke har fritt valg av arbeidstid. Ufrivillig arbeidsløshet er for eksempel en vanlig årsak til lav kontantinntekt.

På den annen side er det viktige sider av inntektsfordelingen som blir borte i de konvensjonelle analysene. I mange land er det nå gode muligheter til å velge deltidsarbeid for den som ønsker det. I Norge er det vanlig med mer enn én inntektstaker i husholdninger med høye inntekter; høye husholdningsinntekter er derfor ofte knyttet til lite hjemmeproduksjon eller lite fritid eller begge deler. Forskjellen mellom enslige forsørgere og barnefamilier med to voksne blir undervurdert når vi bare studerer kontantinntekten og ikke tar hensyn til at to voksne har dobbelt så mye tid til omsorg for barna som den enslige har. Kontantinntekten gir et skjevt bilde av forbruksmulighetene til alle barnefamilier sammenliknet med alle familier uten barn når vi forsømmer å studere mulighetene for fritid.

Utvidet inntekt er lik kontantinntekt pluss verdien av hjemmeproduksjon:

$$UI = I + wL + wH$$

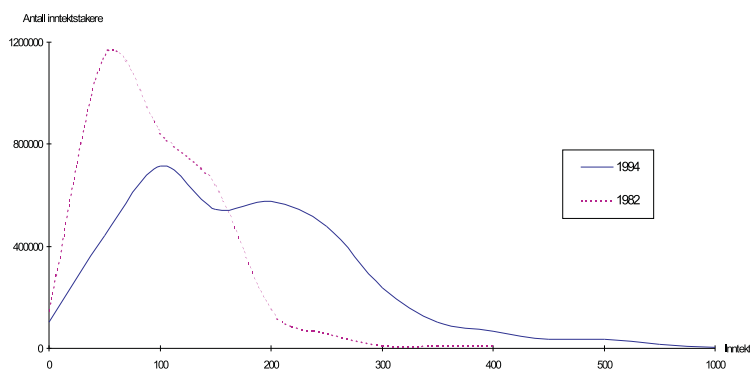
⁹mellomregning: $wT = wL + wH + wF$.

Dette inntektsbegrepet har vært beregnet i flere undersøkelser både i forbindelse med nasjonalregnskapet og i fordelingsanalyser. Data for utvidet inntekt kan en hente fra undersøkelser av tidsnytting, som gir timer brukt i hjemmeproduksjonen. Et problem her er selvsagt å trekke grensen mellom hjemmeproduksjon og fritid. Det vanlige kriteriet er å definere hjemmeproduksjon som aktiviteter som en kunne leid en annen person til å gjøre for seg, for eksempel matlaging, rengjøring og tilsyn av barn. Fritid er aktiviteter som vi er nødt til å utføre selv: søvn, skitur, gå på kino. Utvidet inntekt er nyttig for å få fram omfanget av kvinners ubetalte arbeid i hjemmet. Ved å studere fordeling av utvidet inntekt får en fram at kontantinntekten kan overvurdere forskjellene i forbruksmuligheter mellom husholdninger med to inntektstakere og høy kontantinntekt og husholdninger med bare en inntektstaker, men til gjengjeld en voksen hjemmeværende til å gjøre husarbeidet.

Utvidet inntekt har likevel en svakhet til felles med det konvensjonelle inntektsbegrepet, nemlig at det ikke tar hensyn til forbruket av fritid. Fritid er i mange husholdninger et knapt gode, som dessuten kvinner vanligvis har mindre av enn menn. Og utvidet inntekt er hittil bare beregnet for husholdninger, ikke personer. Dermed får analysen ikke fram hvem som mottar resultatet av husmorens arbeid.

4 Lorenzkurver og ulikhetsmål

4.1 Noen begrep

Figur 4: Hyppighetsfordeling for inntekt 1982 og 1994.

De vanligste analyser av inntektsfordeling tar utgangspunkt i at enhetene er sortert etter størrelsen på inntekten, som i dvergparaden. *Medianen* i fordelingen, eller medianinntekten, deler enhetene i to like deler, slik at halvparten av inntektene er mindre enn medianen, halvparten større. *Kvartilene* (kvartilinntektene) deler enhetene i fire, slik at en fjerdedel har lavere inntekt enn første kvartil, halvparten har lavere inntekt enn annen kvartil (som er lik medianinntekten) og så videre. Tilsvarende har vi *desiler* som deler populasjonen inn i ti like store grupper.

Det generelle begrepet er *fraktiler* eller *fraktillinntekter*.

I fordelinger av inntekt er medianinntekten (M) vanligvis mindre enn gjennomsnittsinntekten (m). Over halvparten av befolkningen har derfor lavere inntekt enn gjennomsnittet. Som kjent tror de fleste at de tjener mindre enn gjennomsnittet, og mange har altså rett i det.

Hyppighetsfordelingen for inntekt for personer er skissert i figur 4. Figuren viser for hvert intervall hvor mange personer som har inntekt i det intervallet. Som ventet i lys av dvergparaden er det flest av de heller små inntektene, slik at hele fordelingen blir skjev mot venstre. De aller høyeste inntektene er det svært få av, men de trekker gjennomsnittet opp.

4.2 Lorenzkurver og Lorenz-dominans

Det er beregnet at i 1995 disponerte de 10 prosent fattigste i Latin Amerika 0,8 prosent av samlet inntekt på kontinentet, mens de 10 prosent rikeste

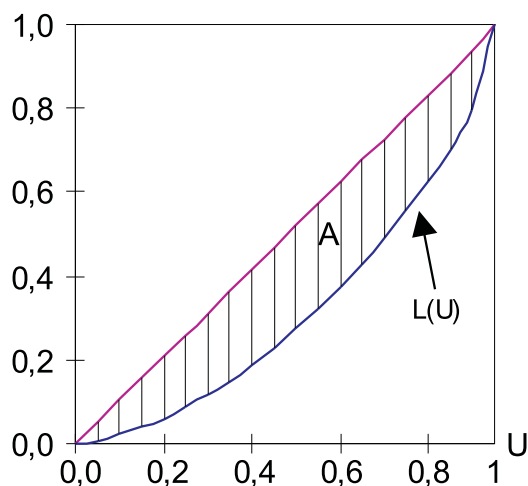
disponerte 45 prosent.¹⁰ En *Lorenz-kurve* er en systematisk framstilling av slike sammenhenger. Den viser sammenhengen mellom andel av befolkningen og andel av samlet inntekt når befolkningen er ordnet etter størrelsen på inntekten med de fattigste først, som i dvergparaden.

La u , $0 \leq u \leq 1$ stå for andel av befolkningen. Da beskriver Lorenzkurven, $L(u)$ hvor stor andel av samlet inntekt som tilfaller de fattigste $100u$ prosent av befolkningen.

Hvis det ikke finnes negative inntekter vil $L(0) = 0$, og selvfølgelig er $L(1) = 1$. Så sant ikke alle har lik inntekt, vil $L(u) < u$ for alle u mellom 0 og 1; de fattigste 10 prosent vil alltid motta mindre enn 10 prosent av befolkningens samlede inntekt. Men hvis alle enheter har den samme inntekt vil enhver 10 prosent av enhetene alltid motta nøyaktig 10 prosent av inntekten. Den rette linjen $L(u) = u$ tilsvarer derfor full likhet i inntektsfordelingen, og vi kan kalle den likhetskurven.

Den mest ytterliggående ulikhet som kan tenkes i fordelingen er at en eneste person mottar hele den samlede inntekten. Da vil $L(u) = 0$ for alle $0 \leq u < 1$ og $L(1) = 1$.

Figur 5 viser Lorenzkurven for personer i Norge i 1996. Den horisontale aksene viser andel av befolkningen, u , mens den vertikale viser den tilsvarende andelen av inntekt, $L(u)$.

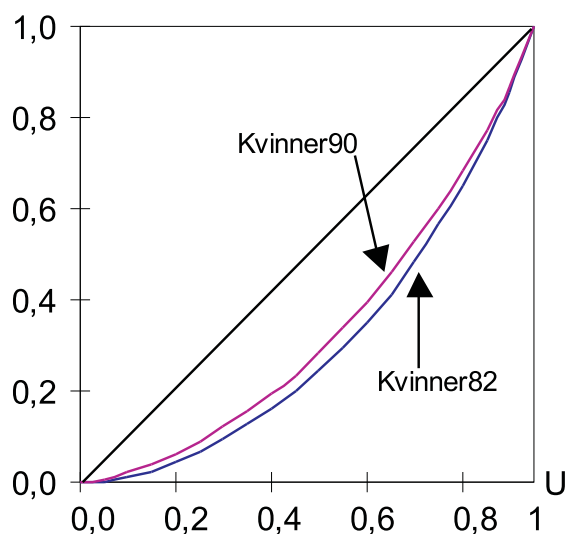

Figur 5: Lorenzkurve for Norge 1996
Samlet inntekt. Personer over 17 år.

Det er naturlig å si at det er større likhet i en fordeling jo nærmere

¹⁰Londono and Szekely 1997

fordelingens Lorenzkurve ligger likhetskurven. Vi kan sammenlikne likheten i to fordelinger ved å tegne de tilsvarende Lorenzkurvene i samme figur. Figur 6 viser Lorenzkurvene for kvinner i 1982 og 1990. Kurven for 1990 ligger i sin helhet innenfor kurven for 1982. Det kan da ikke være tvil om at Lorenzkurve 90 ligger nærmere likhetskurven enn Lorenzkurve 82, og inntekten til voksne kvinner var mer likt fordelt i 1990 enn i 1982.

Figur 6: Lorenzkurver for kvinner 1982 og 1990.
Samlet inntekt. Kvinner over 17 år.

Når Lorenzkurven for fordeling 1 i sin helhet ligger innenfor Lorenzkurven for fordeling 2, kalles det at fordeling 1 *Lorenzdominerer* fordeling 2. Som vi skal se, er Lorenz-dominans det eneste sikre kriteriet for å sammenlikne ulikheten i fordelinger.

4.3 Ulikhetsmål

Ofte vil Lorenzkurvene for to fordelinger krysse hverandre. Da er det ikke opplagt at det er mulig å avgjøre hvor ulikheten er størst. Et mulig kriterium er å sammenlikne størrelsen av arealene mellom Lorenzkurven og likhetskurven. Arealet er vist som det skraverte feltet *A* i figur 5. Vi ser at hele arealet under likhetskurven må være lik arealet av en trekant med grunnlinje lik 1 og høyde lik 1, altså er arealet lik $1/2$. Det er et ubenevnt tall. For en fordeling hvor hele inntekten tilfaller en eneste person faller *A* sammen med hele trekanten under likhetslinjen, og har areal lik $1/2$. For en fordeling hvor

det er fullstendig likhet, vil Lorenzkurven falle sammen med likhetskurven, og arealet A er lik 0.

Flateinnholdet av A er et *ulikhetsmål*. Vanligvis brukes ikke A selv som et mål på ulikhet, men et mål som er proporsjonalt med A , nemlig $G = 2A$. For $A = 0$ er $G = 0$ og for $A = 1/2$ er $G = 1$. G kalles Ginikoeffisienten og er det mest brukte mål på ulikhet i fordelinger.

Et annet ulikhetsmål er *variasjonskoeffisienten*, som beregnes slik (n er antall enheter, m er gjennomsnittet og Y_j er inntekten til enhet nr j):

$$v = \frac{\sqrt{\sum_{j=1}^n (Y_j - m)^2}}{nm}$$

Hvis alle inntekter er like, vil alle $(Y_j - m) = 0$, derfor vil også $v = 0$. Variasjonskoeffisienten har ingen fast øvre grense.

Det finnes flere andre ulikhetsmål. Forskjellige forfattere hadde det lenge med å finne opp hver sine ulikhetsmål. I 1970 innførte den engelske økonomen Anthony B. Atkinson et teoretisk grunnlag for ulikhetsmål ved å sette opp fem krav, eller fem aksiom, som ulikhetsmål skulle oppfylle. De fem aksiomene er:

1. **Overføringskravet.** En overføring av en krone fra en enhet med høy inntekt til en enhet med lavere inntekt skal redusere ulikheten. En slik overføring kalles en progressiv eller likhetsskapende overføring.
2. **Anonymitet eller upartiskhet.** Ulikhetsmålet skal ikke påvirkes av hvem som mottar en bestemt inntekt.
3. **Størrelsesinvarians.** Ulikhetsmålet skal ikke påvirkes av størrelsen på populasjonen.
4. **Skalainvarians.** Hvis inntekten til samtlige enheter øker proporsjonalt, skal ulikhetsmålet ikke endres.
5. **Normering.** Ulikhetsmålet skal være lik null hvis alle inntekter er like og større enn null hvis minst to inntekter er forskjellige.

Det viste seg at enkelte mål ikke oppfylte de fem aksiomene. Disse forekommer nå bare i eldre litteratur, siden praktisk talt alle som analyserer inntektsfordeling har godtatt aksiomene ovenfor.

Overføringskravet er selvvinnlysende ut fra en hvilken som helst intuitiv oppfatning av hva ulikhet er. Det er overføringskravet som gjør et ulikhetsmål til et ulikhetsmål.

Anonymitet og størrelsesinvarians er rimelige og praktiske krav som de fleste er enige om. Anonymitet innebærer at ulikheten ikke endres av en overføring fra person i til person k som gjør at de nøyaktig bytter plass, i har k 's tidligere inntekt og k har i 's tidligere inntekt.

Kravet om skalainvarians rendyrker mål på ulikhet uavhengig av inntektsnivået. Dermed kan en sammenlikne ulikheten i forskjellige år uavhengig av prisnivå, i forskjellige land uavhengig av valutakursen, og i forskjellige grupper uavhengig av inntektsnivået i gruppene. Men det betyr også at en viss prosentvis forskjell i inntekter gir like stor ulikhet i en fattig som i en rik befolkning. Kravet om skalainvarians medfører at ulikheten minsker hvis alle inntekter får det samme tillegget i kroner.

Det finnes (dessverre) uendelig mange mulige ulikhetsmål som oppfyller aksiomene 1 til 5. Hvis Lorenz-dominans er til stede, vil alle disse målene gi samme resultat i følgende forstand:

La F_1 og F_2 være to inntektsfordelinger. Hvis og bare hvis F_1 Lorenz-dominerer F_2 vil alle ulikhetsmål som oppfyller aksiomene 1 til 5 vise mindre ulikhet for F_1 enn for F_2 .

Omvendt, der hvor det ikke er Lorenz-dominans vil det alltid finnes minst ett ulikhetsmål som viser størst ulikhet for F_1 og et annet som viser størst ulikhet for F_2 .

Det finnes følgelig ikke noe entydig mål for ulikhet som kan sammenlikne fordelinger med kryssende Lorenzkurver. Derfor er det vanlig i analyser av inntektsfordeling å beregne ulikheten ved flere mål samtidig. Bare når alle målene ordner fordelingene på samme måte kan en trekke sikre slutninger om hvor ulikheten er størst.

4.4 Forskjellige ulikhetsmål

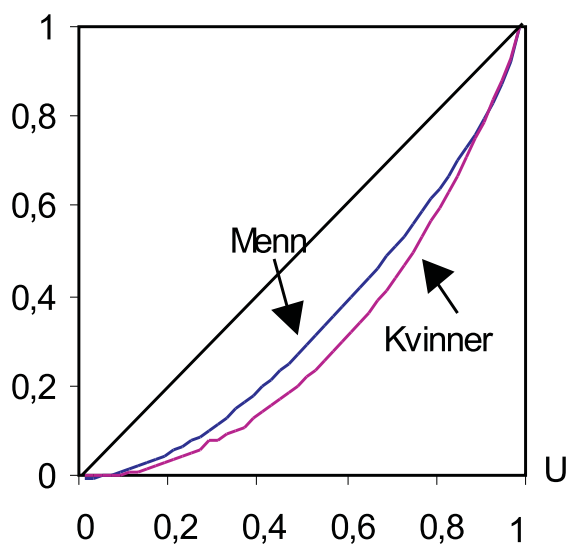
Jeg skal illustrere med et eksempel hvordan to ulikhetsmål kan gi forskjellige resultat.

Tabell 2: Intern ulikhet, menn og kvinner.

	Ginikoeffisienten			Variasjonskoeffisienten		
	Kvinner	Menn	Alle	Kvinner	Menn	Alle
1982	0,42	0,34	0,42	0,79	0,97	0,99
1990	0,36	0,37	0,39	0,67	0,88	0,89
1996	0,37	0,45	0,51	1,00	1,91	1,79

Samlet inntekt. Personer over 17 år.

Tabell 2 viser ulikheten for kvinner, menn og alle voksne i Norge 1982, 1990 og 1996. Vi ser at Ginikoeffisienten og variasjonskoeffisienten forteller hver sin historie både om det enkelte år og om endring over tid. Tabellen viser at i 1982 hadde kvinner større ulikhet enn menn målt ved Ginikoeffisienten, men lavere ulikhet målt ved variasjonskoeffisienten. Lorenzkurvene må derfor krysse hverandre. Hvordan de krysser hverandre er vist i figur 7.

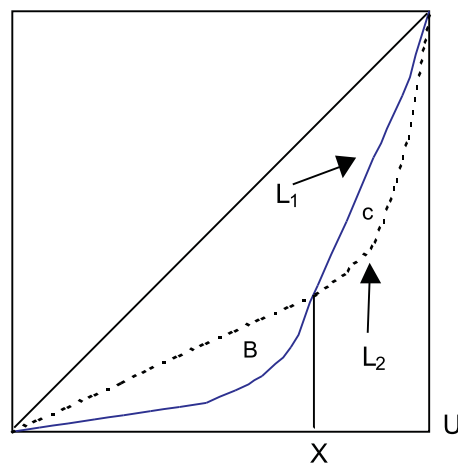
Figur 7: Lorenzkurver for kvinner og menn 1982
Samlet inntekt. Personer over 17 år. (Figuren er trykt i farger i vedlegget.)

Vi ser at nesten hele Lorenzkurven for menn ligger nærmere likhetskurven enn Lorenzkurven for kvinner. Med litt velvilje er det mulig å se at de to kurvene krysser hverandre like før $u = 1$, for ca $u = 0,96$. Variasjonskoeffisienten lar den øverste del av Lorenzkurvene, tilsvarende de ca 4 prosent høyeste inntektene, gjøre utslaget når den måler ulikhet, mens Ginikoeffisienten legger størst vekt på de laveste 96 prosent.

Det Lorenzkurvene ikke får fram, er forskjellene i nivå mellom de to gruppene. Kvinner hadde i 1982 (og har fortsatt) som gruppe betydelig lavere inntekt enn menn. Ulikheten kvinner i mellom i 1982 hang sammen med et stort antall inntekter lik eller nær null. For menn skyldtes den interne ulikheten mer et innslag av svært høye inntekter siden praktisk talt alle de aller høyeste inntektene tilfalt menn.

I tabell 2 viser begge målene at kvinners interne ulikhet sank fra 1982 til 1990, slik det også går fram av Lorenzkurvene i figur 6.

Et tydeligere bilde av kryssende Lorenzkurver er vist i figur 8.

Figur 8: Kryssende Lorenzkurver.

Figuren viser kryssende Lorenzkurver, L_1 og L_2 , som skjærer hverandre for $u = X$. Skjæringspunktet deler fordelingene i to. For de laveste inntektene, tilsvarende $u < X$ er det størst ulikhet i fordeling 1, for $u > X$ er det størst ulikhet i fordeling 2. Ginikoeffisienten vil sette forskjellen i ulikhet lik forskjellen i de to arealene B og C: $G_1 - G_2 = B - C$. Andre ulikhetsmål vil legge ulik vekt på de to arealene. Variasjonskoeffisienten legger som vi så størst vekt på den øverste del av fordelingen. Det finnes også ulikhetsmål som legger større vekt enn Ginikoeffisienten på den nederste del av fordelingen.

Ginikoeffisienten er som tidligere forklart det vanligst brukte ulikhetsmål. Variasjonskoeffisienten brukes også en del fordi den er lett å beregne med standard statistiske beregningsprogram. Variasjonskoeffisienten tilhører en viktig klasse av ulikhetsmål, de *generaliserte entropimål*. Entropimålene kan legge vekten hvor som helst i fordelingen, det bestemmer forskeren selv ved å velge en parameter. Det er nærmere omtalt i Bojer (1990, 2003) og Cowell (1995).

4.5 Ulikhetsmål er ordinale

Ulikhetsmål er en type mål som vi kaller *ordinale*. De kan brukes til å sammenlikne inntektsfordelinger og ordne dem etter om ulikheten er større eller mindre (målt ved akkurat det ulikhetsmålet), men de kan ikke brukes til å måle *forskjellen* i ulikhet. Vi kan si ulikhetsmålet deler ut karakterer til fordelingene, eller rankerer dem som i et kappløp. Ved Universitet i Oslo er 4 en dårligere karakter enn 2, men det er meningsløst å hevde at en oppgave til 4 er dobbelt så dårlig som en oppgave til 2.

Selve tallverdien på ulikhetsmålet er uten betydning. For eksempel kunne arealet A i figur 5 like gjerne vært brukt som ulikhetsmål som Ginikoeffisienten. Siden $G = 2A$, vil $G = 0$ da og bare da når $A = 0$. Når vi sammenlikner to fordelinger, vil $G_1 < G_2$ da og bare da når $A_1 < A_2$. Målene A og G vil alltid ordne fordelinger på samme måte: de er ordinale ekvivalente. Tilsvarende er det likegyldig for ordningen av fordelinger om vi bruker variasjonskoeffisienten v eller kvadratet v^2 som ulikhetsmål.

Det at tallverdien av et ulikhetsmål ikke gir mening i seg selv innebærer også at tall for *endring* i ulikhet ikke er meningsfylte. Som eksempel viser tabell 3 de prosentvise endringene i ulikhet i tabell 2.

Tabell 3: Endring i ulikhet 1982 – 1990. Prosent.

	Kvinner	Menn	Alle
Gini	-14	+9	-7
A	-14	+9	-7
v	-15	-9	-10
v^2	-28	-17	-19

Her ser vi at Ginikoeffisienten og variasjonskoeffisienten viser forskjellig størrelse på endringen også der hvor de viser endring i samme retning. De to målene A og G gir samme ordning og samme prosentvis endring fordi de er proporsjonale, $G = 2A$. Men v og v^2 gir samme ordning, men forskjellige tall for prosentvis endring. En skal derfor være svært forsiktig med å legge

noen mening i tall for *hvor mye* ulikheten har forandret seg over tid; hvor stor endringen er, vil avhenge av hvilket mål som er valgt.

4.6 Analyseenheter og inntektsbegrep

I analyser av personlig inntektsfordeling kan vi velge å analysere inntekten til individer eller inntekten til husholdninger. Valget her avhenger av problemstilling. Når det er fordelingen av husholdningsinntekt vi analyserer, kan enheten være enten person eller husholdning.

Dette gir en rekke forskjellige kombinasjoner av inntektsbegrep og analyseenhet; de er vist i tabell 4.

Tabell 4: Analyseenheter og inntektsbegrep

Inntektsbegrep	Enhet	
	Person	Husholdning
Individuell inntekt	1	:
Husholdningsinntekt	2	5
Husholdningsinntekt/forbruksenhet	3	6
Husholdningsinntekt/person	4	7

Tabellen inneholder 7 mulige kombinasjoner av enhet og inntektsbegrep.

Tabell 6 i avsnitt 5 viser hvordan ulike kombinasjoner gir utslag i måling av fattigdom.

Tabell 5 illustrerer nærmere hvordan resultatene av en analyse kan variere med valg av inntektsbegrep og analyseenhet. Der er gjennomsnitt og Ginikoeffisient beregnet for husholdningsinntekt i kombinasjonene 2 og 3 (enhet person) og 6 og 7 (enhet husholdning). I tillegg er det trukket inn enda en ny variant: husholdningsinntekten er regnet før skatt og etter skatt (disponibel inntekt).

Legg for det første merke til at alle Ginikoeffisientene er mye lavere enn de i tabell 2, hvor ulikheten er beregnet for voksne personers egen individuelle inntekt (kombinasjon 1). Dernest ser du at inntekt etter skatt viser mindre ulikhet i fordeling enn inntekt før skatt for alle valg av inntektsbegrep og enheter. Dette kan tyde på at de direkte skattene virker utjevne på inntektsfordelingen i Norge.¹¹

De fleste forskere bruker nå begrep og enheter som i kombinasjon 3: husholdningsinntekt per forbruksenhet før eller etter skatt, og med personer som

¹¹Hvorfor kan vi ikke være helt sikre når vi bare har beregningene i denne tabellen å bygge på?

Tabell 5: Gjennomsnitt og ulikhet 1999

Inntektsbegrep	ENHET			
	Person		Husholdning	
	m*	Gini	m*	Gini
Samlet inntekt	476	0,33	382	0,38
Samlet inntekt per forbruksenhet	22	0,28	221	0,30
Inntekt etter skatt	353	0,30	284	0,35
Inntekt etter skatt per forbruksenhet	16	0,24	164	0,26

*tusen kroner

analyse-enhet. Men andre varianter kan også forekomme, spesielt i eldre litteratur.

De fleste land i verden mangler data til å produsere slike analyser som i denne tabellen, og det forekommer mange rare snarveier i internasjonal statistikk over inntektsfordeling. Derfor er det sjelden at tall fra forskjellige land er sammenliknbare.

5 Fattigdom

Våren 2003 la Sosialdepartementet fram for Stortinget en melding som het *Tiltaksplan mot fattigdom*.¹² I meldinga ble det anslått at 2,7 prosent av befolkningen i Norge, eller om lag 121 500 personer, var fattige.

Noen vil kanskje undres over er slikt tall: finnes det overhodet fattige mennesker i Norge? Internasjonalt regner Verdensbanken med to fattigdomsgrenser: en og to dollar per dag, regnet om til lokal valuta og justert for kjøpekraft. I 1998 ble det anslått at 1,2 milliarder mennesker levde av mindre enn én dollar dagen, mens 2,8 milliarder levde av mindre enn to dollar dagen. Vi kan nok anta at ingen i Norge lever i slik fattigdom.

Det finnes to tilnærminger til å definere fattigdom: absolutt fattigdom og relativ fattigdom. I begge tilfelle fastsetter man, mer eller mindre skjønnsmessig, en minsteinntekt (fattigdomsgrense, poverty line), og definerer personer som fattige hvis de har inntekt under denne grensen. Når fattigdom defineres som absolutt, bruker man den samme fattigdomsgrensen over lengre tid i samme land, eller i flere land som man ønsker å sammenlikne. Et eksempel på den siste typen anvendelse er Verdensbankens tall for fattigdom som ble vist til ovenfor. Et annet eksempel er den offisielle fattigdomsgrensen i USA. Den ble fastsatt i 1965, og har siden være uendret bortsett fra korrek-

¹²Stortingsmelding nr 6 (2002-2003).

sjon for prisstigning. I 2001 var fattigdomsgrensen i USA vel 9 000 dollar årlig for en enslig og litt under 18 000 dollar for en husholdning på fire personer.

Relativ fattigdom betyr at en person regnes som fattig hvis inntekten er betydelig lavere enn det vanlige ellers i det samfunnet hun bor i. I EU regnes det med en felles fattigdomsgrense lik halve medianen av husholdningsinntekt per forbruksenhet. Den samme typen fattigdomsgrense ble anvendt i den norske stortingsmeldingen om fattigdom.

Enkelte tror at når fattigdom er definert som relativ, vil en viss del av befolkningen alltid være fattig per definisjon så sant det overhodet forekommer ulikhet. Den oppfatningen forveksler en gitt andel av medianinntekten med en gitt andel av befolkningen. Det er logisk fullt mulig for et land å ha en fordeling hvor ingen inntekt er under halve medianen, mens det er større eller mindre ulikhet blant dem som er over den grensa. Men relativ fattigdom kan per definisjon aldri minske eller forsvinne ved økonomisk vekst alene, bare ved omfordeling.

Tankegangen bak relativ fattigdom er fattigdom som sosial utestengning. Den er fattig som ikke kan delta i samfunnet på vanlig måte. Det finnes flere eksempler på at du trenger mer enn det fysiske eksistensminimum for å delta i samfunnet. I områder med lite kollektivtrafikk kan det være nødvendig med bil for å komme seg på arbeid. Det kan også være vanskelig å få seg arbeid for en som ikke har telefon. For skolebarn fra familier med dårlig råd kan det være vanskelig å følge undervisningen hvis læreren regner med at alle kommer fra hjem med fjernsyn og aviser og bruker eksempler derfra i undervisningen. En type fattigdomsfelle som det kalles kan være følgende: en bostedsløs får ikke arbeid fordi hun ikke har fast adresse, men greier ikke å skaffe seg bolig fordi hun ikke har fast arbeid.

Både blant forskere og i offisiell statistikk i Europa er relativ fattigdom etterhvert blitt den allment godtatte definisjonen av fattigdom. Men teoretisk kan denne definisjonen også føre til absurde resultat. I et land hvor alle sultet, ville ingen være fattige relativt sett. Amartya Sen (1984) var den første som pekte på dette. I samme artikkel foreslår han et annet begrep enn inntekt eller forbruk som indikator på levestandard og fattigdom, nemlig *funksjonsevne* (capability). Hvert menneske har et grunnleggende sett av funksjonsevner; noen av disse avhenger av den enkeltes situasjon i forhold til andre mennesker. I Norge kan det være vanskelig for et barn uten fjernsyn hjemme å følge undervisning på skolen, men ikke for et barn i Tanzania. Evnen til å kunne følge undervisning er absolutt, men hva et barn trenger for å oppnå evnen, avhenger av velstandsnivået i samfunnet omkring. Men den som sulter, mangler en viktig funksjonsevne enten menneskene omkring også sulter eller ikke.

Når en fattigdomsgrense skal bestemmes, er det like viktig som ved an-

alyse av ulikhet å tenke gjennom hvilket inntektsbegrep som skal brukes. Et kjent problem er at både tallet for antall fattige og tall for hvem som er fattige varierer med valg av skala for måling av forbruksenheter (ekvivalensskala). Tabell 5 viser hvordan gjennomsnittet for husholdningsinntekt i Norge i 1999 endrer seg etter som inntekten er regnet per forbruksenhet eller ikke. Tilsvarende endres både gjennomsnitt og median etter hvilken ekvivalensskala som brukes for å beregne forbruksenheter per husholdning.

Tabell 6: Fattige etter ekvivalensskala. Prosent. Norge 1999.

Husholdningstype	Ekvivalensskala n^e				
	e =				
	0	0,2	0,5	0,75	1
En person	6	4	3	2	1
To personer	5	4	3	2	1
Tre personer	1	1	1	1	2
Fire + personer	1	1	2	4	9
Fattige i alt	14	11	9	9	12

Tabell 6 viser prosent fattige personer i Norge i 1999 og størrelsen på husholdningen de lever i for en serie ulike skalaer. Liknende variasjoner er funnet i flere andre land. For hvert inntektsbegrep er fattigdomsgrensen i tabellen satt lik halve medianen i den tilsvarende fordelingen av husholdningsinntekt per forbruksenhet.

Andelen personer med så lav inntekt er langt høyere enn de 2,5 prosent som er det offisielle tallet for andel fattige personer i Norge. Årsaken til avviket er at det offisielle tallet ikke er beregnet på en så enkel måte som de i figuren. For det første bygger regjeringens tall på inntekten i tre år sammenhengende, ikke et enkelt år. Lav inntekt i et enkelt år regnes ikke som tilstrekkelig for at en person skal regnes som fattig; den lave inntekten må ha lengre varighet. For det andre er personer med formue over en viss grense ikke regnet med, selv om inntekten var lav. For det tredje er heller ikke studenter regnet med, selv om de hadde lav inntekt i hele perioden. Bak regjeringens tall for fattige ligger det derfor en god del skjønsmessige korrigeringer som ikke er gjort i tabell 6.

Tall for andel fattige i Norge og andre land finner du også i tabell 8 i kapittel 6.

Det finnes ulike mål for *omfanget* av fattigdom. Mest brukt er det enkleste, nemlig antall personer under fattigdomsgrensen, gjerne i prosent av

befolkningen. Et annet er det såkalte fattigdomsgapet:

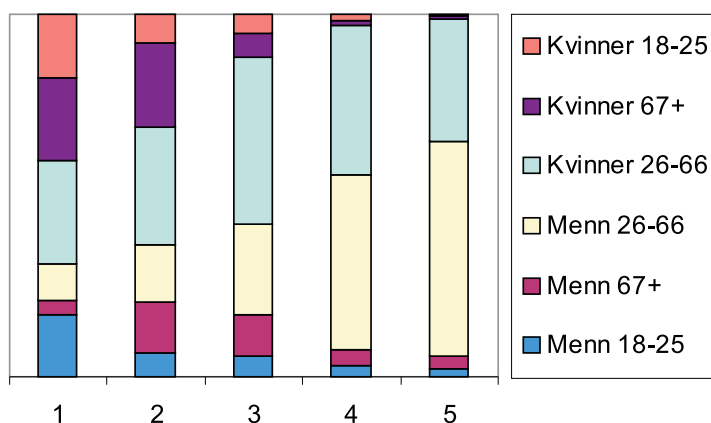
$$FG = \sum_{j=1}^N (Z - Y_j) \quad (1)$$

hvor Z er fattigdomsgrensen og Y_j er inntekten til fattig person nr j . FG måler den summen som er nødvendig for å løfte alle fattige personer opp til grensen Z .

6 Personlig inntektsfordeling i Norge og utvalgte OECD land: noen tall.

Norge: Individuelle inntekter

I avsnitt 8 er det vist til undersøkelser av inntektsfordelingen i Norge fra 1990-årene. De viser alle fordelinger av husholdningsinntekt. I dette avsnittet skal vi derfor se kort på noen trekk ved fordelingen av individuelle inntekter.

Figur 9: Sammensetningen av kvintilgrupper 1996 etter kjønn og alder Samlet inntekt. Personer over 17 år.

I figur 9 er den voksne befolkning i 1996 delt i fem like store grupper (kvintilgrupper) etter størrelsen på inntekten. Figuren viser hvordan hver gruppe er sammensatt etter kjønn og alder. Vi ser at de laveste kvintilene er dominert av kvinner, og av unge (18-24 år) og gamle (over 67 år), mens de øverste kvintilene er dominert av menn i sin beste alder (26-66 år).

Figur 10 viser inntekten etter alder for kvinner og menn i 1996. Den forteller samme historie som figur 9 med litt flere detaljer om inntekt og alder. Vi ser at for begge kjønn er inntekten lavest mens de er unge. Deretter stiger den med alder opp til en topp ved ca 50 år, for deretter å synke. Variasjonen med alder er langt mer utpreget for menn enn for kvinner. Mens kvinner har lavere inntekt enn menn i alle aldersgrupper, er forskjellen størst fra ca 30 år og fram til pensjonsalderen.

Figuren viser inntekt med og uten barnetrygd. Barnetrygden gjør ingen forskjell for menn, men som vi ser, betyr den en del for kvinner.

Figur 10: Inntekt etter alder 2002

Modifisert samlet inntekt. Kvinner og menn over 17 år.

Begge kurvene avspeiler forskjeller i yrkesdeltaking og arbeidstid mer enn ulikheter i lønn. Lav gjennomsnittsinntekt for de unge henger sammen med at et flertall i den aldersgruppen er under utdanning. Fra 30 til 70 år er de fleste både av kvinner og menn yrkesaktive, men kvinner arbeider deltid i langt større utstrekning enn menn gjør. Synkende inntekt for menn lenger ut i livsløpet henger sammen med at stadig flere forlater yrkeslivet, som uførepensjonister eller med førtidspensjon.

Tabell 7 viser inntektsregnskapet for personer etter størrelsen på samlet inntekt. Personene er delt inn i ti like store grupper (desilgrupper). Sammensetningen av inntekten er vist for den laveste (1.) og den høyeste (10.) desilen, mens de andre linjene i tabellen viser gjennomsnittet for to og to desiler. Grupperingen er valgt for å få fram særtrekkene ved bunn og topp i inntektsfordelingen.

Hvis vi unntar den laveste og den høyeste desilgruppen, ser vi at lønnsinn-

tekt er en større andel av samlet inntekt jo høyere opp i inntektsfordelingen vi kommer, mens overføringenes andel av samlet inntekt tilsvarende synker. I desilgruppene 2 og 3 er overføringer den viktigste inntektsposten. Her finner vi det store flertallet av alders- og uførepensjonister, slik det også går fram av aldersfordelingen i figur 9. I desilgruppene 4 til og med 9 er det lønnsinntektene som dominerer. Kapitalinntektene er ubetydelige, mens næringsinntektene er små og svakt stigende fra desilgruppe 2 til og med 9.

Tabell 7: Inntektsregnskap etter desil 2004. Prosent av samlet inntekt

Desil nr	Kapital- inntekt*	Nærings- inntekt	Lønns- inntekt	Over- føringer	Samlet inntekt
1	-19	-3	60	63	100
2-3	1	2	27	70	100
4-5	1	3	44	51	100
6-7	1	4	74	21	100
8-9	2	5	84	9	100
10	26	11	59	4	100

Personer over 17 år

Bak inntektsregnskapet i den første desilgruppen kan vi skimte en svært sammensatt gruppe. Her har vi for det første folk med negative kapital- og næringsinntekter. De har tapt penger i aksjemarkedet eller har underskudd i privat næringsvirksomhet. Det store innslaget av lønnsinntekter skyldes folk som arbeider kort deltid (studenter, skoleelever, vernepliktige i førstegangstjeneste) eller har vært yrkesaktive bare en del av året. Overføringene går antakelig for en stor del til kvinner som ikke har vært yrkesaktive, men som har nådd pensjonsalder i løpet av året, og derved for første gang fått egen inntekt. Folk med full pensjon fra Folkepensjonen finner vi desilgruppene 2 og over.

I den øverste desilgruppen er overføringene ubetydelige, mens næringsinntekt og kapitalinntekt er svært store.

Husholdningsinntekter: utvalgte OECD-land

Tabell 8 viser noen mål for ulikhet og fattigdom for enkelte land i OECD. Tallene er hentet fra en internasjonal databank som heter *Luxembourg Income Study*, forkortet LIS. LIS mottar data fra undersøkelser av inntekt i en rekke land. De land som deltar sender grunndata, som blir bearbeidet av LIS slik at inntektsbegrep og enheter skal være ens definert for alle. Tall fra LIS skulle derfor være sammenliknbare fra land til land.

Tabell 8: Ulikhet og fattigdomsrater i utvalgte OECD-land

Land	År	Gini G	Prosent fattige		
			alle	barn	eldre
Australia	2003	0,31	12,2	14,0	22,3
Canada	2000	0,31	12,1	15,2	5,0
Danmark	2004	0,23	5,0	3,9	8,5
Finnland	2000	0,25	5,4	2,8	8,5
Frankrike	2000	0,28	7,0	7,9	8,5
Nederland	1999	0,23	8,1	8,1	6,4
Norge	2000	0,25	6,4	3,4	11,9
Sverige	2000	0,25	6,5	4,2	7,7
Tyskland	2000	0,28	7,5	9,0	10,4
UK	1999	0,34	12,5	17,0	17,2
USA	2000	0,37	17,7	22,3	27,7

Kilde: Luxembourg Income Study (LIS)
accessed 23 July 2007

Ginikoeffisientene i tabell 8 er beregnet for husholdningsinntekt etter skatt (disponibel husholdningsinntekt) per forbruksenhet. Forbruksenhetene er beregnet som \sqrt{n} , hvor n er antall medlemmer av husholdningen. Fattigdomsgrensen er beregnet ved hjelp av det samme inntektsbegrepet, og som halve medianinntekten i vedkommende land. Tabellen viser prosent fattige av alle personer, av barn og av eldre.

Jeg lar tallene tale for seg selv. LIS-tabellen tabell 8 er hentet fra, viser flere år for hvert land. Jeg valgte å bruke det nyeste tallet fra hvert land, blant annet for å illustrere at det ofte er nødvendig å bruke tall fra ulike år ved internasjonale sammenlikninger.

7 Teorier om rettferdig fordeling

Innledning

I Europa går litteraturen om hva som er rettferdig fordeling i hvert fall 2 400 år tilbake, til Sokrates og Platon. Aristoteles (384 – 323 fvt) innførte et skille mellom to typer rettferdighet: rettferdighet i fordeling og rettferdighet i gjengjeldelse. Disse begrepene er fortsatt i bruk. Fram til begynnelsen av 1900-tallet var rettferdighet i fordeling et viktig emne både for filosofer og økonomer. I en lang periode deretter ble normative problemstillinger betrak-

tet som uvitenskapelige, og forskning omkring rettferdighet forekom praktisk talt ikke fram til 1970-tallet.

I moderne tid er den mest kjente og innflytelsesrike bok om rettferdig fordeling *A Theory of Justice* av den amerikanske filosofen John Rawls (1921 – 2002). Boka utkom i 1971. Etter Rawls er det vokst fram en moderne litteratur om emnet rettferdig fordeling. Det felles prosjekt er å undersøke konsistensen i de forskjellige oppfatninger om fordelingsrettferdighet, utvikle presise begrep og dermed legge grunnlaget for en fruktbar meningsutveksling. Verken Rawls eller andre hevder at det vitenskapelig kan bevises hva som er rettferdig fordeling av goder. Til syvende og sist må hver enkelt finne ut hva hun selv mener er rettferdig. Men oppfatninger om rettferdighet behøver ikke av den grunn være bare usystematisk synsing eller et tynt slør for egeninteresse. Med god vilje og åpent sinn går det an å avklare hvor enighet og uenighet om fordelingsrettferdighet egentlig går og i det minste unngå skinnuenighet.

Lønn etter ytelse

Prinsippet lønn etter ytelse har stor oppslutning i den allmenne debatt om rettferdig fordeling. De som forsvarer høye lederlønninger, viser gjerne til at god ledelse er avgjørende for hvordan bedriften greier seg. Krav om husmorlønn, pensjonspoeng for husmødre og deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller bygger åpenbart på det premiss at husarbeid og omsorgsarbeid er ytelser som fortjener sin lønn. En klassisk formulering er at enhver har retten til å beholde frukten av sitt arbeid.

Slagordet lønn etter ytelse kan dekke over to helt forskjellige prinsipp, nemlig lønn etter innsats og lønn etter resultat. Nå tror jeg lønn etter ytelse har så bred oppslutning nettopp fordi vi tenker oss at resultatet vanligvis avspeiler innsatsen. Men logisk er innsats og resultat begrep vi må skjelne mellom. Slit gir ikke alltid lønnsomt resultat, og bak de gode resultat kan det ligge flaks eller talent like vel som hardt arbeid. Den klassiske rett til å beholde frukten av sitt arbeid må bety en rett til lønn etter resultat, ikke etter innsats.

For å kunne lønne etter resultat må vi vite hva resultatet av en gitt innsats er. I en økonomi bygd på arbeidsdeling og samarbeid kan ingen av oss leve av det vi selv produserer i bokstavelig forstand. Vi lever alle i et produksjonsfelleskap med andre hvor det målbare resultatet, eller frukten, ikke direkte og på øyemål kan tilskrives noen enkelt person eller gruppe av personer.

I økonomisk teori regner vi med at det finnes tre grunnleggende produksjonsfaktorer: naturens ressurser, realkapital og arbeidskraft. Lenge prøvde

økonomer å utvikle teorier og metoder for å beregne hvor mye av produksjonen i et land som kan tilskrives hver av disse produksjonsfaktorene, det såkalte imputasjonsproblemet. Fysiokratene, som virket i Frankrike på slutten av 1700-tallet, mente å kunne vise at all verdi i siste instans stammet fra jordbruket. De klassiske økonomene, Adam Smith, David Ricardo og Karl Marx, mente at også industrien skapte verdi, men at tjenesteyting og offentlig administrasjon var uproduktive næringer. De bygde alle på arbeidsverdilæren, dvs at verdien av en vare var proporsjonal med den mengde menneskelig arbeid som var nedlagt i produksjonen av den. På dette grunnlaget mente Marx å kunne vise at arbeiderklassen skapte all verdi, og at eierne av ressurser og kapital derfor utbyttet arbeiderklassen ved å tiltvinge seg verdier de ikke selv hadde skapt.¹³ Alle de klassiske økonomene bygde implisitt eller eksplisitt på at det er en sammenheng mellom hva en klasse bidrar med til verdiskapingen og hva den rettferdig kan kreve å få igjen.

Det finnes også en nyklassisk tradisjon for å begrunne rettferdig fordeling med bidrag til produksjonen, hvor bidrag til produksjonen settes lik grenseproduktet. En rettferdig inntektsfordeling betyr da at arbeidere får lønn lik arbeidets grenseproduktivitet, mens avkastning på kapitalen skal være lik kapitalens grenseproduktivitet. Nettopp slik blir fordelingen i en økonomi med fullkommen konkurranse, en økonomi uten markedsimperfeksjoner. Enkelte hevder på dette grunnlaget at fullkommen konkurranse gir rettferdig inntektsfordeling. Dette synet spiller for tida ingen rolle i vanlige lærebøker i samfunnsøkonomi. Det må ikke forveksles med at fullkommen konkurranse gir effisient allokering av ressurser under visse forutsetninger. Det er heller ikke ensbetydende med at noen faktisk eksisterende markedøkonomi automatisk gir rettferdig inntektsfordeling, siden alle markeder i praksis har innslag av imperfeksjoner som monopol og forhandlinger, for å nevne noen.

Den frie konkurranse som rettferdig fordeler av lønn etter ytelse er ett viktig innslag i liberalistiske samfunnsteorier. Robert Nozick (1938 - 2002) med boka *Anarchy, State and Utopia* (1974) har i noen år vært den mest siterte liberalistiske filosof. En annen kjent liberalist er F. A. von Hayek som er noe mer pragmatisk enn Nozick i sin holdning; se for eksempel Hayek (1976).

Lønn etter ytelse er ufullstendig som fordelingspolitisk prinsipp. Ikke alle medlemmer av samfunnet bidrar eller bør bidra til produksjonen. Forsørgelse av barn kan for eksempel ikke utledes av noe prinsipp om lønn etter ytelse. Lønn etter resultat kan dessuten komme i konflikt med et annet prinsipp for rettferdighet mange har sans for. Dette prinsippet går ut på at hver enkelt av oss bare kan stilles til ansvar for forhold hun selv rår over. De fleste av oss

¹³Mer om disse teoriene står i Bojer (1998).

mener for eksempel at det er rettferdig at staten betaler en form for trygd eller pensjon til folk som ikke kan arbeide fordi de er blitt arbeidsløse eller er uføre. Men da må arbeidsløsheten være ufrivillig og uførheten ekte.

Likhet i hva?

Alle er enige om at rettferdighet i fordeling innebærer likhet, mente Aristoteles. En mulig klassifikasjon av rettferdighetsteorier er etter hva slags likhet de krever. Like rettigheter, like muligheter, like ressurser, lik funksjonsevne, lik inntekt, lik velferd¹⁴ er noen kandidater til kriterium for rettferdig fordeling, som alle gir hver sin fordelingspolitikk. Et kjent skille er likhet i mulighet kontra likhet i utfall eller resultat. Et argument mot å betrakte likhet i utfall som rettferdig er at utfall er bestemt både av menneskers frie valg og av de muligheter de har til å velge. Det rettferdige er derfor å gjøre mulighetene likest mulig, men å godta de ulikheter som skyldes egne valg.

Likhet i mulighet er et prinsipp nesten alle kan slutte seg til. Når prinsippet skal presiseres, er det imidlertid rom for betydelig uenighet. En kjent artikkel av Ronald Dworkin¹⁵ presiserer likhet i muligheter som likhet i ressurser. En annen tolking av likhet i mulighet er den mer liberalistiske likhet i rettigheter eller likhet i regler.

Utilitarismen inneholder en helt annen vurdering av hva som er riktig fordeling. En utilitarist mener at den rettferdige fordeling er den som gjør samlet velferd i landet størst mulig. Samlet velferd er definert som summen av de individuelle nyttene. Hvis alle har like preferanser, vil den utilitaristiske regelen gi lik fordeling av inntekt og velferd, men ikke hvis det er forskjell i preferansene.

En nyklassisk økonomisk velferdsfunksjon er beslektet med utilitarismen. Den vurderer fordelingen i et land som bedre jo større samlet velferd er, men utleder ikke samlet velferd som en enkel sum av de individuelle nyttene. For gitt størrelse på samlet inntekt vurderer den nyklassiske velferdsfunksjonen samlet velferd som større jo mere likhet det er i fordeling av individuell velferd. Hva du har bidratt med er like betydningsløst som hvem du er når du regnes med i velferdsfunksjonen, som ikke inneholder noen annen informasjon om individene i samfunnet enn deres individuelle velferd.

Både utilitarismen og økonomisk velferdsteori kan oppfattes som ekstreme varianter av likhet i utfall, eller i hvert fall som teorier hvor det bare er utfallet (velferden) som teller. Blant filosofer som arbeider med teorier for

¹⁴I denne sammenhengen betyr 'velferd' det samme som 'nytte'. Dessverre er ikke ordbruket helt standardisert, og i diskusjonen om fordeling brukes ordet velferd der hvor mikroøkonomisk teori bruker nytte.

¹⁵Dworkin 1981 a og b

rettferdig fordeling, står for tida verken lønn etter ytelse eller fordeling etter velferd særlig sterkt. Amartya Sen (1933 –) er en av de økonomer som har engasjert seg i spørsmålet om hva som er rettferdig fordeling, og da særlig i kritikk av økonomisk velferdsteori. Han kritiserer det han kaller velferdismen (welfareism) på flere måter. Med velferdisme mener han alle teorier som har den enkeltes subjektive oppfatning av sin egen velferd som mål for fordeling, enten de nå er tilhengere av lik velferd for alle, eller av en velferdsfunksjon.

I likhet med mange andre peker Sen på at velferdismen ikke gir egenverdi til viktige etiske prinsipp, og spesielt ikke til borgerlige rettigheter. I en berømt artikkel har han for eksempel vist at gitt visse typer preferanser, er det ikke Pareto-optimalt å la folk lese det de selv har lyst til.¹⁶ Han hevder også at menneskenes egen subjektive opplevelse av velferd ikke er noen pålitelig vegviser til hvordan det er riktig å tilgodese dem. Noen mennesker er beskjedne og fornøyd med lite, andre kan ikke leve uten champagne og kaviar. Men er det rettferdig at den beskjedne får mindre enn den kravstore?

For å komme fra denne typen problemer, kan man legge til grunn at alle har like preferanser. Men da får fordelingspolitikken ikke tatt hensyn til at det finnes ulike behov i en mer objektiv forstand. En funksjonshemmet trenger tekniske hjelpemidler som koster penger. Sen mener på dette grunnlaget at det er funksjonsevne (capabilities) som bør være målet i fordelingspolitikken.¹⁷

John Rawls og samfunnskontrakten

I *A Theory of Justice* argumenterer Rawls sterkt mot at størst mulig samlet nytte skulle gi rettferdig fordeling. Rawls' poeng er ikke at det er noe galt med nytteteorien. Det er selve prinsippet å fordele etter den enkeltes nytte, og å legge nyttene sammen, han er uenig i.¹⁸ Rawls mener blant annet at fordeling etter nytte er uetisk, siden det finnes mennesker med umoralske preferanser. Det kan ikke være rettferdig å likestille preferansene til en sadist med preferansene til en menneskevenn. Videre er preferansene våre langt på veg formet av det samfunnet vi lever i. De kan derfor ikke være en uavhengig målestokk for hvordan dette samfunnet bør være. Rawls er tilhenger av likhet i fordeling, men det han mener bør være likt fordelt er noe han kaller primærgoder. Primærgoder er slike som betraktes som goder av alle mennesker uansett variasjoner i preferanser.

¹⁶Sen (1970)

¹⁷Om funksjonsevne, se avsnitt 5.

¹⁸Varian (1997, chapter 30.2) tar derfor feil når han skriver at det han kaller the Rawlsian social welfare function er et fordelingsprinsipp Rawls er tilhenger av.

Den oppgave Rawls stiller seg i *A Theory of Justice* er å utlede de grunnleggende prinsipper for institusjoner og fordeling i et rettferdig samfunn. Ved siden av å være et gode i seg selv, er rettferdighet nødvendig for å danne et rimelig grunnlag for harmoni og samarbeid mellom alle klasser og grupper i samfunnet: et stabilt samfunn. Et stabilt samfunn forutsetter også at det er rimelig grad av oppslutning om hva som er rettferdig.

Når det spesielt gjelder fordeling, er Rawls' utgangspunkt at samarbeid og arbeidsdeling i samfunnet skaper en materiell gevinst. Rettferdighet tilsier at gevinsten bør komme alle til gode. Også de mest effektive og produktive medlemmer av samfunnet er avhengige av samarbeid for å kunne dra full nytte av effektiviteten sin. Selv de mest talentfulle av oss ville greie seg dårligere på en øde øy enn i et fellesskap nær sagt uansett hvor mye skatt vi må betale. På dette grunnlag bygger Rawls sin versjon av den gamle tanken om en samfunnskontrakt.

Samfunnskontrakten i Rawls' versjon er den kontrakt frie mennesker kunne tenkes å inngå med hverandre som grunnlag for et samfunn, et fellesskap, bygd på frivillig deltaking. At alle deltar frivillig må innebære at det er full enighet om samfunnskontrakten.

Nå vet kontrakt-teoretikerne like godt som vi andre at det ikke er noen frivillig sak for oss mennesker om vi skal bo i samfunn eller ikke. Som kjent trivdes heller ikke Adam alene i lengden. Men Rawls spør: hvordan ville samfunnet, og spesielt fordelingen av økonomiske goder, ha sett ut *hvis* deltakelse i samfunnet hadde vært frivillig, også for de verst stilte? Hvis med andre ord alle medlemmene i samfunnet var enige om at fordelingen var rettferdig?

Hovedprinsippene i dette tenkte samfunnet mener Rawls vi kan resonnerer oss fram til ved et tankeeksperiment. Vi tenker oss en opprinnelig situasjon hvor alle medlemmene i samfunnet kommer sammen for å inngå en kontrakt som alle kan være enige om. Når kontrakten inngås, er deltakerne ukjente med sin stilling i samfunnet. De vet ikke hvor i samfunnets fordeling av goder de selv vil havne, ikke hvilket kjønn de vil bli, eller hvilke preferanser, talenter og anlegg de vil komme til å ha. Kontrakten skal med andre ord inngås bak et uvitenhetens slør (the veil of ignorance), et sentralt begrep i denne typen resonnerement.

Ved hjelp av dette tankeeksperimentet stiller Rawls valget av prinsipper for rettferdig fordeling som et problem av typen valg under usikkerhet. Den fordeling av økonomiske goder er rettferdig som vi ville velge hvis vi ikke visste hvor i fordelingen vi ville havne. Det er langt fra opplagt at det ville være enstemmighet om hvordan samfunnskontrakten skal være. Rawls resonnerer seg imidlertid fram til at rasjonelle mennesker faktisk ville være enige. Rasjonelle mennesker vil i en slik situasjon bli enige om to grunnleggende prinsipper, mener Rawls, nemlig følgende:

Each person is to have an equal right to the most extensive basic liberty compatible with similar liberty for others. Second: social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) reasonably expected to be to everyone's advantage, and (b) attached to positions and offices open to all. (s 60)

Det andre prinsippet kaller Rawls 'the difference principle'. Jeg kjenner ikke til at uttrykket difference principle har noen autorisert oversettelse til norsk. Jeg skal oversette det med likhetsprinsippet. Likhetsprinsippet innebærer at fullstendig likhet vil bli foretrukket framfor alle andre fordelinger unntatt de fordelingene som gir mer til alle.

De siterte formuleringene er imidlertid ikke Rawls' endelige versjon av likhetsprinsippet. Etter en nærmere drøfting uttrykker han det slik:

Social and economic inequalities are to be arranged so that they are both a) to the greatest benefit of the least advantaged and b) attached to positions and offices open to all. (s 83)

Dette kalles maximin prinsippet: avvik fra likhet kan godtas når det er til fordel for den som får minst. Jeg forstår Rawls slik at fordeler for den som har minst (the least advantaged) her er en praktisk tilnærming til prinsippet fordel for alle. Hvis den som har minst får mer, er vi rimelig sikre på at alle andre også får det.

Rawls likhetsprinsipp erkjenner at selve fordelingen av kaka kan påvirke hvor stor den blir. Han tillater avvik fra fullstendig likhet der hvor økonomiske eller andre incentiver er nødvendige for å øke samlet velstand. Men det må finnes virkemidler som omfordeler gevinsten til alle. Økt produksjon hvor resultatet bare tilfaller dem som er rikest fra før, anerkjenner han ikke, selv om økingen skulle være en Paretoforbedring.

8 Videre lesning

Stoffet i dette heftet er mer utførlig dekket i Bojer (2003). Den store klassiker på området er Sen: *On Economic Inequality*, referansen Sen (1997) er til en ny utgave med vedlegg og utførlig litteraturliste. En klassiker er også Atkinson (1983).

Nærmere avgrensning og definisjon av inntektsbegrepet varierer fra undersøkelse til undersøkelse, og må studeres nøye i hvert enkelt tilfelle. Utvidet inntekt er drøftet og beregnet blant annet i Aslaksen og Koren (1995).

Atkinson og Bourgignon (2000) inneholder flere artikler både om metoder og empiriske resultat. Ulikhetsmål er behandlet i Cowell (1995). På norsk

har vi også Aaberge (1982), som imidlertid er unødig teknisk vanskelig og dessuten mangler omtale av den viktige entropiklassen av ulikhetsmål. Bojer (1990) drøfter inntektsbegrep og ulikhetsmål, blant annet entropimålet.

Fattigdom i Norge er behandlet i Stortingsmelding nr 6 (2002–2003). Epland (2001) og Fløtten m fl (2001) er to av de rapportene meldinga bygger på. Fattigdom i rike, utviklede land er behandlet i Atkinson (1998), Jäntti og Danziger (2000) og European Commission (2000). Se også Atkinson m fl (1995) for internasjonale sammenlikninger.

Empiriske analyser av fordeling av husholdningsinntekter og levekår i Norge finnes i NOU 1993:17, i NOU 1996:13 og i Stortingsmelding nr 50 1998–99. Alle disse tre utredningene inneholder også redegjørelser for de begrep og metoder som er anvendt. Nye analyser kommer med ujevne mellomrom blant annet i serien Økonomiske Analyser fra Statistisk sentralbyrå. Resultater fra Inntekts- og formuesundersøkelsene blir offentliggjort hvert år i Statistisk sentralbyrås *Inntektsstatistikk* og i heftet *Inntekt, skatt og overføringer*. Bojer (2005) gir analyser av individuell inntektsfordeling for kvinner, menn og samlet. Internasjonale analyser utgis blant annet i tidsskriftet *The Review of Income and Wealth*.

Et nyttig nettsted er det til Luxembourg Income Study på www.lisproject.org.

Jeg kjenner ikke til noen annen samlende framstilling av teorier om rettfærdig fordeling enn Bojer (2003). Solomon and Murphy (2000) er en god samling av utdrag fra de viktigste teoretikere. Rawls (2003) er en kortere framstilling av Rawls teorier og oversatt til norsk.

9 Referanser

Aristoteles (1976), *Ethics*, Penguin Classics, Penguin Books.

Aslaksen, Iulie og Charlotte Koren (1995), ‘Det ubetalte husholdsarbeidet – omfang og fordeling.’ *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 3–30.

Atkinson, Anthony B. (1970), ‘On the Measurement of Inequality’, *Journal of Economic Theory* vol 2: 244-263.

Atkinson, Anthony B. (1983), *The Economics of Inequality*, Clarendon Press, Oxford.

Atkinson, Anthony B. (1998), *Poverty in Europe*, Blackwell, Oxford.

Atkinson, Anthony B and F. Bourguignon (eds.) (2000), *Handbook of Income Distribution*, North-Holland, Amsterdam.

- Atkinson, A. B., L. Rainwater, and T. M. Smeeding (1995)**, *Income Distribution in OECD Countries: Evidence from the Luxembourg Income Study (LIS)*, Paris: OECD.
- Bojer, Hilde (1990)**, *Inntekt og ulikhet*, Serien for studenter nr 21, Økonomisk Institutt.
- Bojer, Hilde (2003)**, *Distributional Justice: Theory and Measurement*, Routledge, London.
- Bojer, Hilde (2004)**, *Velstand, velferd og økonomiske verdier*, Serien for studenter nr 40, Økonomisk institutt.
- Bojer, Hilde (2005)**, 'Kvinnens inntekt 1970 – 2002', *Søkelys på arbeidsmarkedet* 1, 2005. Økonomisk institutt.
- Cowell, Frank A. (1995)**, *Measuring Inequality*, 2 edition, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, London.
- Dworkin, R. (1981b)**, 'What is Equality? Part 2: Equality of Resources', *Philosophy and Public Affairs* 10: 283–345.
- Epland, Jon (2001)**, *Barn i husholdninger med lav inntekt*, Rapporter 2001/9, Statistisk Sentralbyrå.
- European Commission (2000)**, *European Social statistics. Income, Poverty and Social Exclusion*, Luxembourg: Eurostat.
- Fløtten, Tone, Espen Dahl og Arne Grønningsæter (2001)**, *Den norske fattigdommen: Hvordan arter den seg, hvor lenge varer den og hva kan vi gjøre med den?*, Fafo-notat 2001:16, Oslo.
- Jäntti, M. and S. Danziger (2000)**, 'Income Poverty in Advanced Countries', in A. B. Atkinson and F. Bourguignon (eds.), *Handbook of Income Distribution*, North-Holland, Amsterdam: 309–78.
- Londono, Juan Louis and Miguel Szekely (1997)**, *Persistent Poverty and Excess Inequality: Latin America, 1970 – 1995*, Working Papers Series 357, Inter-American Development Bank.
- Lundberg, S. J., R A Pollak and T J Wales (1997)**, 'Do Husbands and Wives pool their resources? Evidence from the UK Child Benefit', *Journal of Human Resources*, (32): 463–80.
- NOU 1993:17**, *Levekår i Norge*.

- NOU 1996:13**, *Offentlige overføringer til barnefamilier*.
- Pen, Jan (1971)**, *Income Distribution*, Penguin Books, London.
- Rawls, J. (1999a)**, *A Theory of Justice*, 2. edition, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Rawls, John (2003)**, *Rettferdighet som rimelighet: en reformulering*, Pax Forlag, Oslo
- Rødseth, Asbjørn (1998)** 'Rike og fattige land: Nasjonalproduktet som mål for inntekt', i Asbjørn Rødseth og Christian Riis (red.): *Markeder, ressurser og fordeling*, 296–333, Ad Notam Gyldendal
- Sen, A. K. (1970)**, 'The Impossibility of a Paretian Liberal', *The Journal of Political Economy* 78: 152-157
- Sen, A. K. (1984)**, 'Poor, Relatively Speaking', i A. K. Sen, *Resources, Values and Development*, Basil Blackwell, Oxford: 325–345
- Sen, Amartya (1997)**, *On Economic Inequality*. 2 edition, Clarendon Press, Oxford.
- Solomon, Robert C and Mark C Murphy (2000)**, *What is Justice?*, Oxford University Press.
- Stortingsmelding nr 50 1998–99**, *Utjæmningsmeldinga*.
- Stortingsmelding nr 6 (2002–2003)**, *Tiltaksplan mot fattigdom*
- Aaberge, Rolf (1982)**, *Om måling av ulikskap*, Rapport 82/9, Statistisk sentralbyrå.